

מכירת מצוות בשבת ובחגים בקהילה

הרב אילן סעדה

1. פתיחה
2. המקורות לאיסור
3. המקורות להיתר
4. שיטות הפוסקים
5. הלכה למעשה
6. סיכום

1. פתיחה

אחזקת קהילה עולה כסף רב – רב, חזן, ארגון אירועים סביב מעגל השנה, הוצאות שוטפות של חשמל ומים ועוד. אחד ממקורות ההכנסה הנפוצים הוא מכירת מצוות, כגון עלייה לתורה, פתיחת ההיכל ונשיאת ספר תורה בשבתות ובחגים. ההכנסה הגדולה ביותר היא בימים הנוראים – הלב פתוח, אנשים רבים מגיעים לבית הכנסת, גם אלה שאינם מגיעים בשאר השנה, וישמחו לתרום.

במאמר זה נעסוק בשאלת ההיתר של מכירת המצוות בשבת ובחג.

2. המקורות לאיסור

ידוע שאסור לקנות ולמכור בשבת, והפותח חנות בשבת אף אם נזהר מל"ט מלאכות, ביטל מצווה מהתורה, שהרי התורה ציוותה "שֵׁשֶׁת יָמִים תַּעֲשֶׂה מְלָאכָה וּבַיּוֹם הַשְּׁבִיעִי יָהֲרָה לָכֶם קֹדֶשׁ שַׁבַּת שְׁבַתוֹן לָהּ"¹⁷⁶. על האדם לשבות ממלאכתו בשבת, והסוחר בחנותו אינו שובת.

¹⁷⁶ שמות לה, ב.

וכן מסופר בנחמיה:¹⁷⁷

בַּיָּמִים הַהֵמָּה רָאִיתִי בְּיְהוּדָה דְרָכִים גְּתוּת בַּשָּׁבֶת וּמִבְּיָאִים הָעֵרְמוֹת וְעַמְסִים
עַל הַחֲמֹרִים וְאָף יַיִן עֲנָבִים וּתְאֲנִים וְכָל מִשְׂא וּמִבְּיָאִים יְרוּשָׁלַם בְּיוֹם הַשָּׁבֶת
וְאָעִיד בְּיוֹם מְכָרָם צִיד. וְהַצְרִים יֵשְׁבוּ בָּהּ מִבְּיָאִים דָּאָג וְכָל מְכָר וּמְכָרִים
בַּשָּׁבֶת לְבַנְי יְהוּדָה וּבִירוּשָׁלַם. וְאָרִיבָה אֶת חַרֵי יְהוּדָה וְאִמְרָה לָהֶם מָה הַדְּבָר
הָרַע הַזֶּה אֲשֶׁר אַתֶּם עוֹשִׂים וּמְחַלְלִים אֶת יוֹם הַשָּׁבֶת.

אך כל זה כאשר אדם עוסק במסחר דרך קבע. אולם מי שקונה או מוכר בדרך עראי
לצורך חול עובר על איסור מדברי קבלה, דברי נביאים, שנאמר:

אִם תָּשִׁיב מִשָּׁבֶת רְגֶלְךָ עֲשׂוֹת חֲפָצֶיךָ בְּיוֹם קִדְשֵׁי וְקִרְאתָ לַשָּׁבֶת עֲנֵג לְקִדּוֹשׁ
ה' מְכַבֵּד וְכַבְּדָתוֹ מִעֲשׂוֹת דְרָכֶיךָ מִמִּצְוֹת חֲפָצֶיךָ וְדָבַר דָּבַר. אֲזַ תִּתְעַנֵּג עַל
ה' וְהִרְכַּבְתִּיךָ עַל בִּמְתִי אֶרֶץ וְהִאֲכַלְתִּיךָ נַחֲלַת יַעֲקֹב אָבִיךָ כִּי פִי ה' דָּבַר.¹⁷⁸

משמע מהפסוקים שאסור בשבת להתעסק בענייני 'חפצך', כלומר בענייני החולין,
ואז זוכים לברכה.

הגמרא במסכת שבת¹⁷⁹ דורשת את הפסוקים האלה ואומרת שלא רק מסחר אסור
בשבת אלא גם הדיבור בשבת אסור שיהיה כמו דיבור של יום חול:

מעשות דרכיך – שלא יהא הילוכך של שבת כהילוכך של חול.

ממצוא חפצך – חפצך אסורין, חפצי שמים מותרין.

ודבר דבר – שלא יהא דבורך של שבת כדבורך של חול.

והוסיף שם רש"י:¹⁸⁰ כגון מקח וממכר וחשבונות.

עניין המכירות הוא בוודאי דיבור של חול, אם כן על פי גמרא זו יש לאוסרן.

¹⁷⁷ יג, טו-כא.

¹⁷⁸ ישעיהו נח, יג-יד.

¹⁷⁹ קיג ע"א-ע"ב.

¹⁸⁰ ד"ה שלא יהא.

מקור נוסף הוא הגמרא במסכת ביצה¹⁸¹ שממנה עולה שאפילו לדבר מצווה, כגון הקדש, אסור להתעסק בשבת:

כל שחייבין עליו משום שבות משום רשות משום מצוה, בשבת – חייבין עליו ביו"ט... ואלו הן משום מצוה לא מקדישין ולא מעריכין ולא מחרימין ולא מגביהין תרומה ומעשר, כל אלו ביו"ט אמרו קל וחומר בשבת.

הגמרא¹⁸² מסבירה שכל אלו אסורים גזרה משום מקח וממכר.

רש"י מסביר:

דלמקח וממכר דמו, שמוציא מרשותו לרשות הקדש, ומקח וממכר אסור מן המקרא, דכתיב "ממצוא חפצך ודבר דבר". אי נמי: מקח וממכר אתי לידי כתיבה שטרי מכירה.

משמע מרש"י שיש שתי בעיות בהוצאת דבר מרשותו לרשות ההקדש: (א) זה דיבור חול בשבת של מקח וממכר; (ב) גזרה שמא יבוא לכתוב.

בנידון דידן של מכירת המצוות קיימות שתי הבעיות הללו: גם דיבור חול בשבת של מכירה והזכרת כספים, וגם חשש שיבואו לכתוב את סכום הקנייה של כל אחד.

בהיותי ילד במושב רמות מאיר היו מוכרים מצוות ביום הכיפורים. דווקא האורחים שהיו מגיעים פעם בשנה לבית הכנסת מקיבוץ נען היו מרימים גבה – במה אנחנו מתעסקים ביום הקדוש, בענינים כספיים?! ובית הכנסת נעשה כמו שוק שכל אחד צועק מחיר ואנשים רבים מדברים. מסיבה זו ביטלנו את מנהג המכירות. אמנם לפעמים בגלל לחץ כלכלי הגבאי מנסה לחדש את מנהג המכירה, אך בגלל החששות הללו אני מנסה בכל שנה מחדש שזה עולה לדחות את בקשתו על מנת לשמור על קדושת בית הכנסת וקדושת יום הכיפורים ושלא נגרום לחילול השם.

3. המקורות להיתר

ישנם כמה מקורות שמשמע מהם שמותר בתנאים מסוימים לקיים מכירות בשבת, כגון בדרך רמז או לדבר מצווה.

¹⁸¹ לו ע"ב.

¹⁸² ביצה לו ע"א.

1. בדרך רמז

במסכת שבת¹⁸³ נאמר:

מתני'. לא ישכור אדם פועלים בשבת, ולא יאמר אדם לחבירו לשכור לו פועלים.

גמ'. מאי שנא הוא ומאי שנא חבירו?

כלומר, מה החידוש במשנה שאף לחברו אסור, מה שונה חברו ממנו?

אמר רב פפא: חבר נכרי.

כלומר, החידוש הוא שאף לגוי אסור לומר שישכור פועלים עבור ישראל.

מתקיף לה רב אשי: אמירה לנכרי שבות?

כלומר, אין דמיון בין האיסור לשכור פועלים בשבת, שהוא איסור תורה, לבין אמירה לגוי שהיא איסור שבות דרבנן, ולכאורה מהמשנה משמע ששני האיסורים שווים זה לזה.

אלא אמר רב אשי: אפילו תימא חבירו ישראל, הא קא משמע לן: לא יאמר אדם לחבירו שכור לי פועלים, אבל אומר אדם לחבירו הנראה שתעמוד עמי לערב.

רב אשי מתרץ שמדובר בחבר ישראל, והחידוש שבדרך רמז מותר.

מתניתין מני – כרבי יהושע בן קרחה, דתניא: לא יאמר אדם לחבירו הנראה שתעמוד עמי לערב?; רבי יהושע בן קרחה אומר: אומר אדם לחבירו הנראה שתעמוד עמי לערב?

אמר רבה בר בר חנה אמר רבי יוחנן: הלכה כרבי יהושע בן קרחה.

ואמר רבה בר בר חנה אמר רבי יוחנן: מאי טעמא דרבי יהושע בן קרחה? – דכתיב "ממצוא חפצך ודבר דבר"; דיבור – אסור, הרהור – מותר.

כלומר, אמירת הדברים בדרך רמז מותרת. אם כן, אף את מכירת המצוות מותר לעשות בדרך רמז, כגון שיאמר 'אגוזים' במקום שקלים.

¹⁸³ קנ ע"א.

2. לדבר מצווה

הגמרא שם ממשיכה:

ודיבור מי אסיר? והא רב חסדא ורב המנונא דאמרי תרוייהו: חשבונות של מצוה – מותר לחשבן בשבת. ואמר רבי אלעזר: פוסקים צדקה לעניים בשבת. ואמר רבי יעקב בר אידי אמר רבי יוחנן: מפקחין פיקוח נפש ופיקוח רבים בשבת, והולכין לבתי כנסיות לפקח על עסקי רבים בשבת. ואמר רבי שמואל בר נחמני אמר רבי יוחנן: הולכין לטרטיאות ולקרסאות ולבסילקאות לפקח על עסקי רבים בשבת. ותנא דבי מנשה: משדכין על התינוקות ליארס בשבת, ועל התינוק ללמדו ספר וללמדו אומנות.

כלומר הגמרא מקשה שמהברייתא עולה שמותר לדבר בענייני כספים כאשר מדובר בדבר מצווה, כגון צדקה, פיקוח על עסקי רבים וכד'.

אולם כיצד נתמודד עם הפסוק בישיעהו "ממצוא חפצך ודבר דבר", שאסור לדבר דברי חול בשבת?

הגמרא עונה:

חפצך – אסורים, חפצי שמים – מותרין.

אם כן, גם מכירת מצוות תהיה מותרת שהרי היא צורך מצווה של החזקת בית הכנסת והקהילה.

למרות זאת, הגמרא במסכת ביצה שהבאנו לעיל עסקה בהקדש, שהוא דבר מצווה, ואף על פי כן אסרה זאת. כיצד יתיישבו הדברים?

הר"ן¹⁸⁴ דף ס"ד בשם רבינו חננאל מתרץ שלא אסרו אלא להקדיש כלי ידוע, משום שנראה כמקח וממכר, אבל לא אסרו על אדם לחייב את עצמו לגבוה על פי דיבורו. כלומר, רבינו חננאל מחלק בין הקדש לדבר מסוים לבין חיוב כללי, ואולי זה דומה לדרך רמז שמותרת.

אולם בסוף דבריו הר"ן עצמו נשאר בצריך עיון מפני שהמשנה אומרת "אין מעריכין" ולא הזכירו כלי ידוע ובכל זאת אסרה.

¹⁸⁴ שבת סד ע"ב ד"ה פוסקים.

הבית יוסף¹⁸⁵ חילק שדווקא במעריך יש דמיון למקח וממכר ואסור, אך במכירת מצוות יש פחות דמיון ולכן מותר.

המהרש"ל¹⁸⁶ תירץ:

אבל המחזור בעיני, כמו שנהגו חסידי האיסטריך, מה שאדם מוצא בפיו, אפילו לא גמר קנינו, והשני שהוסיף בדמים נשארה המצוה בידו, אפילו הכי נותן לצדקה מה שכבר הוציא והיה בדעתו ליתן. ואם כן הוי **כקציצת דמים לצורך מצוה**, ולא דמי למקח וממכר כלל.

מבואר בדבריהם, שגדר מכירת העליות לתורה אינו חל **מדיני מכירה**, אלא **מדיני נדר והלכות צדקה**, וזה החילוק בין ההקדש שאסור, שנראה כמקח וממכר שעובר מרשותו של בעל הבית לרשות של ההקדש, לבין אדם שתורם לצדקה אך עדיין נשאר הכסף ברשותו.

4. שיטות הפוסקים

הפוסקים נחלקו בסוגיה זו.

1. האוסרים

אור זרוע¹⁸⁷: "כתב האור זרוע במקום שנוהגים לקרוא מי שברך ונודר דבר מה לצדקה או לחזן, הראבי"ה אוסר דהוי ליה כאילו מקדיש בשבת".

מהר"ם מרוטנבורג¹⁸⁸: "והר"ם מרוטנבורק כתב דוקא לדבר אליו אם רוצה להשתכר אבל לשוכרו ולהזכיר לו סכום מעות אסור".

כלומר לפי שיטתו אפילו לדבר מצווה מותר לדבר רק ברמז, ואילו דיבור בסכומי כסף מפורשים פשוט שאסור. וכן פסקו ראשונים נוספים, כגון הרמב"ן והר"ן.

המגן אברהם¹⁸⁹ כתב: "ובשלטי גיבורים מפקפק גם כן על קניית המצות, ובמסכת בבא קמא כתב דאדם יוכל למכור מצוות שלו לאחר". מבואר בדבריו כי מכירת העליות

¹⁸⁵ אורח חיים סימן שו.

¹⁸⁶ ים של שלמה, ביצה פרק ה סימן ח.

¹⁸⁷ חלק ב סימן ג. מובא בדרכי משה אורח חיים סימן שו ס"ק ג.

¹⁸⁸ טור אורח חיים סימן שו.

¹⁸⁹ אורח חיים סימן שו ס"ק טו.

נחשבת למכירה ככל מכירת חפץ, העלייה שייכת לקונה כמו כל חפץ שאדם רוכש לעצמו בכספו, ויכול לעשות בה כרצונו, ולכבד בה את מי שיחפץ.

בספר יערות דבש¹⁹⁰ בגלל כל הנ"ל התנגד למכירת המצוות.

המהרש"ל¹⁹¹ כתב שיש ליישב את המנהג בדוחק, "ולכן שרי אפילו קניית מקומות ובתים מהצדקה, וכל ירא שמים יזהר בזה".

2. המתירים

הרמב"ם¹⁹² כתב:

ומחשבין חשבונות של מצווה... ופוסקים צדקה לעניים והולכים לבתי כנסת ולבית מדרש ואפילו לטרטיאות וטרקלין של כותים לפקח על עסקי רבים בשבת.

לפי הרמב"ם, לצורך מצווה או לצורך רבים מותר להתעסק בחשבונות.

כותב המגיד משנה שם:

שלא התירו אף לצורך רבים לעבור אפילו על אמירה לגוי או איסור שבות אחר אלא התעסקות בדבר שאין בו מלאכה שאסור בצורכי יחיד משום "ודבר דבר", וזה היתר לדבר מצווה או לצורך רבים.

כלומר, כל ההיתר בדבר מצווה ולצורך רבים הוא רק בדבר שאין בו מלאכה. לכן מכירת מצוות שהיא מילים בעלמא בלי מלאכה ולצורך רבים – בוודאי מותרת.

הרב עובדיה יוסף בשו"ת יחוה דעת¹⁹³ הביא פוסקים נוספים שהקלו:

כתב בארחות חיים (הלכות יום טוב אות טז) וזו לשונו: וכתב גאון, על איסור הקדש בשבת ויום טוב, שדוקא הקדש מזבח או הקדש בדק הבית אסור, שיוצאים מרשותו לרשות גבוה, ודומה למקח וממכר, אבל עכשיו שנודרים להקדשות ספר תורה או לעטרה, או שמן למאור וכיוצא בהם מותר, לפי שעדיין אינם מייחדים שום דבר שיוצא מרשותם, ואינו דומה

¹⁹⁰ חלק ב יז.

¹⁹¹ שם.

¹⁹² הלכות שבת פרק כד הלכה ה.

¹⁹³ חלק ב סימן מא.

למקח וממכר. ע"כ. ומקור דבריו בספר המכתם בחידושי לביצה (דף לז ע"א) בשם הגאון. ע"ש.

גם הראב"ה (בסימן תשצט) כתב, שמותר לפסוק צדקה לעניים ולנדור לחזן בשבת, שאין זה דומה למקדיש, שהחפץ שמייחדו להקדש יוצא מיד מרשות הדיוט לרשות הקדש, מה שאין כן בנדרים ובפיסוק צדקה, שהאומר סלע זו לצדקה מותר לשנותה...

כתב האור זרוע, שהראב"ה אוסר, שהרי זה כמקדיש בשבת. אבל לי נראה להתיר הואיל ואינו אומר בפירוש מה שנודר, אף על פי שמהרהר בלבו מה שרוצה ליתן.

עד כאן דיברו כל הראשונים בעניין הכרזה על תרומתם לצדקה בשבת, שכיוון שזה לצורך מצווה מותר. אך הטור מתייחס במפורש לדיון שלנו בעניין מכירת המצוות. באורח חיים¹⁹⁴ כתב הטור: "ורגילים באשכנז לקנותה בדמים יקרים לחבב המצווה". שולחן ערוך¹⁹⁵ פסק:

חפצי שמים מותר לדבר בהם כגון חשבון של מצווה ולפסוק צדקה ולפקח על עסקי רבים.

כלומר, התיירו דיבור חול בשבת לצורכי שמים וכן לצורך רבים, ואם כן בוודאי המכירות של המצוות נחשבות כחפצי שמים לצורך מקדש מעט, בית הכנסת, וכן לצורך עסקי רבים.

רמ"א הוסיף:

יש אומרים שבמקום שנוהגים לתן לקורא לתורה מי שברך ונודר לצדקה או לחזן דאסור בשבת לפסוק כמה יתן והמנהג להקל דהא מותר לפסוק על הצדקה.

כלומר, הרמ"א לא רצה להתעלם משיטת האוסרים אבל ציין שהמנהג להקל.

אולם האם אפשר לעשות את המכירות בימות החול, כך גם נברח מהמחלוקת וגם תהיינה הכנסות לקהילה?

¹⁹⁴ סימן קמז.

¹⁹⁵ אורח חיים סימן שו סעיף ו.

רבי יהודה עייאש¹⁹⁶ התייחס לשאלה הזאת, וזה לשונו:

כיון שזה לצורך רבים ולא ניתן לעשות זאת בימי החול כי אז אין הרבים מצויים שם וגם בשבת ויום טוב הקהל שמח וטוב לב ולפי גודל שמחתם גודל נדיבותם ולכן אין למחות בנוהגים כן. והנח להם לישראל שיש להם מה שיסמוכו.

כלומר, קיים חשש שהעברת המכירות לימי החול תכניס פחות כסף מפני שפחות אנשים יגיעו וגם השמחה והשלווה של השבת פותחות את הלב ואת הכיס.

5. הלכה למעשה

1. היתר המכירות

הפוסקים נטו להקל ולהתיר מכירת עליות בשבת, כדברי המשנה ברורה:¹⁹⁷

ובענין הכרזת מצוות בבית הכנסת, יש אוסרים ויש מתירים, **דלא שייך מקח וממכר אלא בחפץ הנקנה. ובמקום שנהגו היתר אין למחות בידן.**

ודבריו מבוארים על פי מה שכתב במקום אחר¹⁹⁸ בטעם ההלכה שאסור להקדיש בשבת "משום דהוי כמקח וממכר שמוציא **החפץ** מרשותו לרשות אחר, וזה אין שייך במעות".

בחזון עובדיה¹⁹⁹ התיר "למכור העליות לתורה ופתיחת ההיכל והגבהת ספר תורה בשבת ויום טוב... **שהכל צורך מצווה הם** ואין בהם משום איסור מקח וממכר בשבת".

בילקוט יוסף²⁰⁰ הביא טעם נוסף להיתר המכירה:

פשט המנהג למכור את המצוות לפני פתיחת ההיכל **כדי לחבב את התורה על הציבור**. ונהגו למכור את מצוות פתיחת ההיכל ואת הוצאת ספר תורה ואף בשבת ויום טוב ואין בזה כל איסור של מקח וממכר בשבת ויום טוב.

¹⁹⁶ מטה יהודה סימן שו.

¹⁹⁷ סימן שו ס"ק לג.

¹⁹⁸ שם ס"ק כז.

¹⁹⁹ חלק ב סימן מא.

²⁰⁰ שבת חלק ב עמוד א.

טעם נוסף לחשיבות המכירה הביא הגר"ח הלוי:²⁰¹ יש עילוי יותר במצווה שבאה אליו בדמים ממצווה שבאה לו בחינם אין כסף. אדם המוכן לשלם כסף על דבר מסוים מראה שהוא מעריך אותו. הוא מוסיף שכאשר ישנם אנשים רבים וכולם רוצים לעלות לתורה, המכירה פותרת מחלוקת.

בפניני הלכה²⁰² כתב:

מחמת איסור מקח וממכר יש מחמירים שלא למכור בשבת עליות לתורה ורבים נהגו להקל בזה ויש להם על מה שיסמוכו מפני שבפועל לא מבצעים את התשלום ואת הקניין בשבת ומה שמתחייבים נחשב כצורך מצווה.

אבל אם התרומות שמגיעות מהמכירה נמוכות אין ראוי להקל בעבורן בדין זה ואין לבטל עליהם את הזמן של הציבור.

כלומר אם באמת נכנסים סכומי כסף גדולים, באמת הצר שווה בנזק המלך, אבל אם הסכומים פעוטים עדיף לשמור על קדושת היום.

לפי שיטת המתירים את המכירה לצורך דבר מצווה אפשר לומר שבמכירה אנו מונעים מריבות בתוך בית הכנסת כיוון שבימים נוראים, ובבתי כנסת גדולים אף בימים רגילים, כולם רוצים לעלות ולזכות במצווה החשובה ועל ידי המכירה לא יבואו לידי ריב.

2. זהירות בעת המכירות

גם לשיטות המתירות את המכירות, עדיין ישנם חששות מדברים שהמכירות עלולות לגרום, כגון דיבור חול בבית הכנסת וטרחא דציבורא.

מרן החיד"א²⁰³ כתב: "טוב וישר שלא לדבר בבית הכנסת בזמן מכירת המצוות ואם הוא בעל נפש הוא ילמד מזמורים וכיוצא בזה". החיד"א משלב בין דאגה לצורך הגבאים לתרומות לבית הכנסת לבין הדאגה לאדם הפרטי שלא יבזבז את זמנו ביום הקדוש. ילקוט יוסף: "ויש להזהר בעת מכירת המצוות שלא לדבר דברים בטלים בבית הכנסת ומן הראוי שהגבאים לא יאריכו יותר מדי במכירת המצוות מפני טורח הציבור".

²⁰¹ מקור חיים חלק ד פרק ריא.

²⁰² שבת ב.

²⁰³ לדוד אמת ב, אות א.

ובילקוט יוסף²⁰⁴ הוסיף את סיבת ההיתר שזה לצורך מצווה.

כלומר, הרב יצחק יוסף סומך מצד אחד על המתירים ומבין את הצורך של הגבאים והקהילות בתרומות, וכן שבכך אנשים מעריכים יותר את הדבר, אך מצד שני מזהיר שהתעכבות יתרה במכירות ומשיכת הזמן במכירה עלולות להטריח את הציבור יותר מדי ולגרום לדיבור חול בבית הכנסת.

6. סיכום

ראינו שתי שיטות בנושא מכירת המצוות: יש אוסרים מצד מקח וממכר בשבת, ויש שלא חששו והתירו מצד צורך רבים. לכן במקום שאכן זקוקים לכספים הללו והם אכן יכניסו סכומי כסף גדולים, בוודאי יש להם על מה שיסמוכו, כמו שמצינו בקהילות הספרדים שמוכרים פתיחת ארון קודש של 'כל נדרי' או פתיחת 'הפרנסה' באלפי שקלים.

אבל אם רואים שהסכומים קטנים, כדאי לשקול לבטל את המנהג הזה, וכן אני נוהג בבית הכנסת שלי ברמות מאיר שלא למכור את המצוות, ומי שרוצה – תורם מעצמו בלא מכירה.

כמובן, גם לשיטות המתירים יש לנקוט זהירות לא לעכב את הציבור יתר על המידה, ומי שיכול ללמוד בזמן הזה תבוא עליו ברכה.

²⁰⁴ ימים נוראים עמוד קצג.